

ISSN 2616-9320

CENTRAL ASIAN JOURNAL OF TRANSLATION STUDIES

№ 1(2) 2019

#1

KAZAKH ABLAIKHAN UNIVERSITY OF
INTERNATIONAL RELATIONS AND WORLD
LANGUAGES

PUBLIC FUND
"TRANSLATORS OF KAZAKHSTAN"

THE JOURNAL IS REGISTERED WITH THE MINISTRY OF INFORMATION AND COMMUNICATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

CERTIFICATE № 16822-Ж ASTANA, 2017

EDITORIAL TEAM

Chief Editor:

S. S. Kunanbayeva - Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan
Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Responsible editors:

A.T. Chaklikova, Professor, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
B. Mizamkhan, Ass. Prof., Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
N.A. Aubakir, MA, PhD candidate in Translation studies, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Editor's assistants:

G.S. Assanova PhD, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
K.M. Zhampeyis C.Phil.Sc., Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
A.B. Baidullayeva PhD, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
Sh. O. Saimkulova MA, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Technical editor and design:

R.A. Musataev MA, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
N.A. Aubakir MA, PhD candidate in Translation studies, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Consultants:

Anna Oldfield, University of South Carolina, USA
Christopher Baker, American University of Central Asia, Kyrgyzstan
Uldanay Bakhtikereeva, PhD, prof., PFUR, Russia
Kim Chang Ho - PhD, professor, Pusan University of Foreign Languages, South Korea
Shabdiz Orang - PhD, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
V.I. Karasik, D.Ph.S., Professor, Volgograd Technical University, Russia

РЕСМИ-ІС ҚАҒАЗДАР ТІЛІН АУДАРУДАҒЫ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

Шонайбаева А.Т. ¹

¹мамандығының магистры,

Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық қатынастар

және әлем тілдері университеті,

Алматы

E-mail: akmaral0973@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада ресми-іс қағаздар тілінің қоғам өміріндегі өзгерістермен тікелей байланыста өзгеріп, қалыптасып, дамып отыратындығы сөз болады. Ресми-іс қағаздары терминдерін жасауда әрі кірме терминдерді аударудағы кейбір қиындықтар сөз болады.

Тірек сөздер: бағдарлама, аударма, термин, принциптер, терминжасам, тілдік норма.

Ресми-іс қағаздарының қарқынды дамуының бір кезеңі ХХ ғасырдың аяғы мен ХХІ ғасырдың басына тура келеді. Бұл Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алуымен, мемлекет болып құрылуымен, қазақ тілінің мемлекеттік мәртебе алуымен тікелей байланысты.

Қазақстан Республикасының Президенті мен Қазақстан Республикасы Үкіметінің актілер жинағынан топтастырылған материалдарға сүйенсек, республикамызда жыл сайын өкілеттік құжаттың бір түрінен ғана орта есеппен бір мыңнан астамы шығып, қабылданады екен. Бірақ бұл құжаттардың барлығы алдымен орыс тілінде жазылып, содан кейін ғана қазақ тіліне аударылады. «Тілдерді қолдану мен дамытудың 2001-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында»: «Құжат мәтіндерін мемлекеттік тілде даярлаудың орнына оларды ресми қолданылатын тілден аударудың кең тараған тәжірибесінің мемлекеттік органдар жұмысында одан әрі беки

түскен үрдісі белең алып барады. Соған қарамай, ол тек уақытша шара ретінде қарастырылуы тиіс. Сондықтан мемлекеттік тілде жасауға кезең-кезеңімен көшуді жүзеге асыру керек», – деп атап көрсетілгенімен, бағдарлама қабылданғаннан бері он жеті жыл уақыт өтіп, одан кейін 2011-2020 жылдарға арналған кезекті бағдарламаның қабылданғанына да ауыз толтырып айтарлықтай уақыттың өткеніне қарамастан, бұл мәселе әлі де күн тәртібінен түспей тұр. Қоғамдық өмірдің барлық саласында тілдерді дамыту мен қолдану және мемлекеттік тілді кең ауқымды қолдану үшін жағдай жасауға байланысты өзекті проблемаларды шешудің нормативтік-ұйымдастырушылық негізі болып табылатын бұл құжаттың мақсат-міндеті сол қағаздың ғана аясында қалып қалмаса игі еді.

Белгілі мемлекет және қоғам қайраткері Ө. Байгелді осы мәселеге қатысты: «Мен біздің алдымызда тұрған жұмысты екіге бөлер едім.

Бірі – дәл қазіргі қалыптасып қалған жағдайда біз заңды негізінен басқа тілде дайындап, тек содан кейін ғана аударып отырмыз. Осының өзі уақыттың талабына сай емес. Халықтың көпшілігі қанағаттанатын шешім емес. Бұл, уақытша, амал жоқтықтан жасалып отырған тіршілік. Осының өзін жөндеп игере алмай келеміз. Заңды өзіміздің мемлекеттік тілде дайындап шығарып, мемлекеттік тілде қабылдау, бұл – екінші мақсатымыз. Тезірек осыған өтуіміз керек. Қазіргі аударманы қарап отырсаң, тіпті таң қалудан басқа амал жоқ. Мен кейбір заңдарды алдымен мемлекеттік тілде оқып қарап жүрмін (біздің заңдардың аударылғанын), оқып-оқып түк түсіне алмағаннан кейін, ресми тілге ауысып барып, содан кейін түсінетін болдым. Өйткені сөзбе-сөз аударылғаннан кейін мағынадан ештеңе қалмай, әйтеуір сөздердің тізбегі болады да шығады екен. Мұндай заң кімге керек? Заң негізінен халық үшін жасалып жатыр. Заңды тек білімді ғана адамдар ұстанбайды. Бүкіл халық ертең заңды бұзып алмайтындай, оны біліп отыратындай, оқып отыратындай жағдайға жетуіміз керек», – деп жазады заң шығару қызметі жөнінде жасаған баяндамасында [1, 7 б.].

«Аударма қазақ тілінің қолданыс аясын кеңейтпейді» дегенді жиі айтсақ та, әзірге аудармадан қол үзіп кете алғанымыз жоқ. Ресми, саяси аударма біздің табиғатымызға жат емес. Ресми аударма ресми-іс қағаздарын мемлекеттік тілге көшіруде өз қызметін атқарғандығын, көптеген

игі ықпалдары мен әсерлері болғандығын да жоққа шығаруға болмайды. Ресми-іс қағаздарындағы аударма мәселесі жөнінде де ғылыми-зерттеу жұмыстарында түрлі мәселелер көтеріліп жүр. Б. Әшірова «Нормативті-жарлықшы құжаттардың аудармасы: құрылымдық және лексикалық ерекшеліктері» атты зерттеу жұмысында: «...нормативті-жарлықшы құжаттар өзге тілден қазақ тіліне аударылады; демек бастапқы мәтінмен салыстыра отырып зерттеу тәржіма мәтіннің лексикалық-құрылымының ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді», – деп жазады. М. Сабыр «Аударма және іс қағаздарының тілі» атты мақаласында аудармадағы тілдік құралдардың қолдану жолдары, контекст, трансформациялық процестер мәселелеріне тоқталады. Автор мақаласында орыс тілі мен қазақ тілінің арасындағы грамматикалық айырмашылықтардың үлкен үш типін атап көрсетеді. Олар:

1) Орыс тілінде кездесетін элементтерге қазақ тілінде формалық-грамматикалық сәйкестіктердің болмауы. Мысалы, орыс тіліндегі вид категориясы, род категориясы, сын есімнің қысқа формасы т.б.

2) Керісінше, қазақ тілінде бар элементтер орыс тілінде болмайды. Бұған қазақ тіліндегі етістіктің нақ осы шағы, бұрынғы өткен шағы, өзгелік етіс, тәуелдік жалғауы т.б. жатқызуға болады.

3) Қазақ тілі мен орыс тілінде формалық-грамматикалық жағынан бір-біріне сай келетін элементтер

болғанымен аудару ісінде олар қызметтері жағынан әртүрлі болып келуі мүмкін.

Мақалада аударма ісіндегі ерекше мәселенің бірі трансформациялық процестердің төрт типі: 1) орын алмастыру; 2) ауыстыру; 3) қосу; 4) түсіріп тастау аталып көрсетіліп, «іс қағаздарын аударуда контексті негізгі мағынаны сақтай отырып, аударма нақты түсінікті болуы үшін бұл процестердің қай-қайсысын да пайдалануға болады. Қазақ тілінде іс қағаздары тілінің нормалану, қалыптасуы үшін сауатты аударма жасап үйрену басты міндет», – деген ой түйеді.

Қазақ ресми-іс қағаздар тілінің зерттелуіне жасалған шолу қазақ тілінің қоғамдық қызметіне байланысты 1990 жылдарға дейін ресми-іс қағаздар тілін зерттеу мәселесінің өзекті болмағандығын көрсетті. Қоғам дамуының ықпалына, мемлекеттегі қоғамдық-әлеуметтік өзгерістерге, тіл саясатына байланысты соңғы жылдары қазақ тіл білімінде функционалдық стильдер проблемасына қатысты мәселелер көтеріліп, оның жеке тармақтарын зерттеу қажеттігі туып, ресми-іс қағаздарының кейбір мәселесіне қатысты қорғалған диссертациялар соның айғағы десек болады. Қазіргі қазақ іс қағаздары тілінің қалыптасу, даму барысын ғылыми сараптау елегінен өткізіп, қазіргі іс қағаздар тілінің даму тенденциясын анықтаумен қатар терминологиялық лексиканы біріздендіру, терминологиялық қорды толықтыру жөніндегі міндеттің өзектілігі

«Тілдерді қолдану мен дамытудың 2001-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» да көрсетіледі, оны ары қарай дамыту жолдары 2011-2020 жылдарға арналған бағдарламада жалғасын тауып отыр.

Қазақ терминологиясын жүйелеу жөніндегі жаңа талаптарды әзірлеу, терминдерді және атауларды негізгі қағидаларға, қазақ тілінің жазу нормаларына сәйкес ретке келтіру жұмыстары қажетті шаралар болып есептеледі.

Қ. Жұбанов ұсынған бұл принциптер қазақ терминологиясын қалыптастырып, жазу емлесін жүйелеуде, ғылым тілін біріздендіруде зор рөл атқарды. Ғалымның терминжасам процесінде аударуға келмейтін халықаралық терминдер «қазақ тіліне аударылмай, сол халықаралық біртұтас белгіленуінде қабылдансын» деген принципі қазақ терминологиясы дамуының бүгінгі кезеңіне дейін өз маңызын жойған жоқ.

Қазақ терминологиялық лексикасының үлкен бір бөлігі – халықаралық терминдер. 1990 жылдары басталған жаппай аудару үрдісі қазір де жалғасуда. Осыған орай тілші-ғалымдардың алдында жаңа міндеттер туындап отыр. Ол: «Өткен ғасыр соңында пайда болған осы терминдік өзгерістерді қалай түсіндіруге болады? Аударылған терминдердің болашағы бар ма, жоқ әлде белгілі бір кезеңге ғана тән құбылыс па? Халықаралық терминдерді аударған дұрыс па әлде бұрыс па?» деген мәселелер. Бірақ дәл бүгінгі күні қазақ тіл білімінде термин тақырыбына жазылып

жатқан ғылыми-зерттеу еңбектерден бұл мәселелерге байланысты тұщымды жауап алу қиын. Ал мерзімді баспасөз бетіндегі ой-пікірді сараласақ, қазақ зиялыларының арасында екі түрлі көзқарас бар, бірі – қолдау бағытында, екіншісі – осыған қарама-қарсы. Академик Ш. Сарыбаев бұл жөнінде былай деп жазады: «Басқа елдер жалпы адамзаттық құндылыққа жататын интернационалдық ортақ қор құрып жатқанда біз басқа тілдерден сөз жолатпай, өз қауашағымызға кіріп алып, есік-тереземізді тарс жауып алып, тас бүркеніп, темір тор ішінде отырғандай оқшауланып қалмайық. Латын, грек тілдерінен, осы күнгі Европа тілдерінен өзінде баламасы жоқ мыңдаған сөздерді қабылдап алған орыс тілі (20 000 сөзді қамтитын «Словарь иностранных слов» деп аталатын сөздікті қараңыз) ешбір зиян шегіп отырған жоқ, қайта басқа мемлекеттерде тіл жағынан үстемдік орнатып отыр. Орыс ғалымдары халықаралық лексиканы қабылдауды тілді шұбарлау емес, тілді байыту деп есептейді» [2, 40 б.].

Қ. Жұбанов белгілеген екінші принцип, яғни қазақ тілінің өз мүмкіншілігі арқылы терминжасау принципі бүгінгі таңда басты назарда болып отыр. Қазір ұлттық терминологиямызда атауыш сөздердің, жаңа аталымдардың төл тіліміздегі айтуға жеңіл, түсінікті нұсқалары екшеліп, сұрыпталып тұрақтану процесі жүріп жатыр. Қ. Жұбановтың 100 жылдығына арналған республикалық ғылыми-тәжірибелік конференцияда жасаған баяндамасында академик Ш.

Сарыбаев: «Қазір тілімізде орыс сөздеріне әлі де болса балама табылмай жүрген личное дело, сквозняк, самосвал, открытка, опрос, вожатый, заказное письмо, скоросшиватель, зачет, посылка, наушник, телохранитель, паровоз, запас, листовка, опрыскиватель сияқты жүздеген сөз бар» [2, 40 б.].

Қ. Жұбанов терминжасаудағы қателіктің ең бастысы аударылмайтын сөздерді аударуға тырысудан, ал аударма қалғандай жағдайда терминнің өзін емес, лексикалық мағынасын аударудан туындайтынын атап көрсетеді. Осыдан 80 жылға жуық уақыт бұрын Қ. Жұбанов атап көрсеткен бұл жағдай қазіргі қазақ тіліндегі терминжасау процесіне де тән басты қателіктердің бірі. Ш. Сарыбаев: «Біздегі бір кемшілік – шеттен келген бір сөзді аударғанда оның бір мағынасын, бір қолданысын ескереміз де, қалған қолданыс-мағыналарына мән бермейміз. Ал аударма арқылы тапқан сөзіміз барлық қолданыстарға жарай бермейтінін ескермейміз. 70 жыл бойы қолданып келген гректің класс сөзін қолданудан шығарып тастап, арабтың сынып сөзімен класстың 9 мағынасының біреуін ғана аудардық, ал басқа мағыналары дәл келіп жатырма, жоқ па онда шаруамыз болмады. Сонда авиациядағы летчик высшего класса, биологиядағы класс млекопитающих, сондай-ақ драгоценные камни первого класса, классик казахской литературы дегендегі кластың бәрін сынып деп алу мүмкін емес қой. Француз төркінді адрес деген сөзді мекенжай дедік. Ал біреудің мерейтойына

байланысты жазылатын папканың адресін мекенжай деуге болмайды. Аэропорт әуежай болды, ал аэровокзал неге әуевокзал болмайды. Миграция көші-қон болды, ал эмиграция, имиграция, реэмиграция дегендер аударылмай қалғанын қай принципке жатқызамыз?», – деп жазады [2, 38 б.]. Ғалымның пікірінше, жаңа қолданыстарды нормаландыру үшін оларды бірден терминкомға беріп бекітіп тастамай, алдымен жиып-теріп алып, көпшілік талқылауынан өткізу керек. Осы мақаласында: «Х. Досмұхамедұлы 1925 жылы Орынбор қаласында өткізілген қазақ білімпаздарының тұңғыш съезінде терминология ісін ұйымдастыру жөнінде: «Бүкіл қазақ халқы үшін жалғыз білім кеңесі болу керек. Ол білім кеңесінің жанында әр пәннің мамандарынан сайланған комиссия болу керек. Пән сөздері әуелі пән комиссиясының сынына түсіп, оның қабылдап алған сөздері баспасөз жүзінде жарияланып, көптің талқысына түсуі тиіс. Ол пән сөздері сонан соң ғана барып білім кеңесінің қарауына түсіп, бекітіліп шығуы тиіс», – деп ұйымдастыру жағынан бірден бір дұрыс жолын ұсынған болатын. Кейін Х. Досмұхамедұлының осы ұсынысы қабылданып, пән атаулары комитеті құрылып, профессор Қ. Жұбановтың басшылығымен әрі қарай жалғастырылып, терминологияның арнайы бюллетені шығарылып, сол дәстүр осы күнге дейін жалғасып жатыр», – деп жазады [2, 41 б.].

Жалпы 1920 жылдары термин жасау қалыптастыру ісіндегі құбылыстар, араға жетпіс жыл салып, яғни 1990 жылдардан бергі кезеңде

қайталанып отыр. Жаппай жүріп жатқан үрдіс – ғылым мен техниканың көптеген салаларында қазақ тілінде жаңа терминдер жасалып, ұсынылуда, кейбірі терминком тарапынан бекітіліп те жатыр. Ондай жаңа терминдердің ішінде термин талаптарына жауап бере алатындары да кездескенімен, терминжасаудың ғылыми принциптеріне негізделмегендері басым. Себебі термин сөзді аудару мен лексикалық мағынадағы сөзді аударудың айырмашылығын, терминжасаудың ғылыми принциптерін қатаң басшылыққа алынып отырған жоқ. Осы ретте жоғарыда аталған Е. Омаров, А. Байтұрсынов, Қ. Жұбанов принциптеріне бүгінгі күн талабы тұрғысынан терең талдау жасай отырып, терминжасаудың ғылыми принциптерін қоғамға ұсыну күн тәртібінде тұрған өзекті мәселелердің бірі.

Тілдің даму тарихы қоғамдық өмірмен тығыз байланысты. Тіл қоғам өмірімен бірге жасап, бірге дамиды. Демек қоғамдық құбылыстың тілге тікелей ықпалы бар. Қоғамға саяси-әлеуметтік өзгеріс, серпіліс әкелген 1990 жылдардан басталған кезең қазақ әдеби тілінің қалыптасуына, нормалануына да өз әсерін тигізіп отыр. Бұл әсердің оң ықпалы да, кері ықпалы да анық байқалуда. «Қазақ әдеби тілінің тарихы» еңбегінің авторлары М. Балақаев, Р. Сыздықова, Е. Жанпейісов: «Әдеби тілдің кемелденгенінің бір нысаны – оның қалыпты нормаларының болуы. Тілді нормалау – тіл мәдениетін арттырудың шарасы.

...Тілдің өзінің объективтік заңдары бойынша қалыптасып, дамып келе жатқан әдеби тілдің жолында талай кедір-бұдыр кездесуі мүмкін. Солардың әдеби тілге тән, оның даму арнасына түсуге тиістілері де, әдеби тілден тыс жататындары да болады. «Тілді нормалау» дегенде, тілде бар сондай ауытқу, ала-құлалықты тез жоя салу емес – оларды әдеби тілдің заңдылықтарына үйлесімді етіп, барды таңдап, талғап қолдана жүру арқылы тиімділерін жалпы халықтық қасиетке ие ету мақсаты көзделеді», – деп жазады [3, 222 б.].

Функционалдық стильдердің негізгі белгілерінің бірі – тілдік норма. Тілдік норма ресми-іс қағаздарының барлық тармақтарына бірдей міндетті болып табылады. Тілдік норма – тілдің белгілі бір заңдылықтарын, стильдік ерекшеліктерін үнемі сақтап, қадағалап отыру тәртібі. Яғни әр функционалдық стильдің, ол стильдің ішкі тармақтарының дұрыс айтылу, дұрыс жазылу, дұрыс қолданылу нормалары бар. Бұл нормалар сол стильдегі сөздердің, құрылымдардың, формалардың қолданысын анықтайды. Ресми-іс қағаздар стилі жалпы әдеби тілдің нормасын сақтайды. Әдеби нормадан тыс лексикалық бірліктер, морфологиялық тұлғалардың да әдеби тілде норма деп табылмайтын түрлері пайдаланылмайды.

Сондай-ақ термин жасау, жасалған терминдердің дұрыс таңбалануы мен дұрыс қолданылуын қадағалау болмаған жағдайда терминологиядағы жүйелілік, реттіліктің бұзылатыны туралы аз айтылмады. Қазіргі қазақ

терминологиясында бірізділік сақталмай, әр автордың өз қалауынша термин жасауы, әр маманның өзі қалаған терминін қолдануы елімізде термин үйлестіру жұмысының әлсіздігін, тіл мәселесіне, оның ішінде термин мәселесіне қатысты өкілетті органның өз жұмысын атқара алмай отырғандығын көрсетеді. ҚР Үкіметі жанынан құрылған Терминологиялық комиссия терминжасам процесін үйлестіріп, ретке келтіріп, қолданысын қадағалап отыратындығына үміт артамыз.

ЛИТЕРАТУРА

- [1]. Аудармашыға көмек. Құрастырғандар: Ө. Ақыпбек т.б. – Алматы: Глобус, 2006. – 226 б.
- [2]. Сарыбаев Ш. Бұқаралық ақпарат құралдары тіліндегі жаңа қолданыстар //Мемлекеттік тіл: терминология, іс қағаздары мен бұқаралық ақпарат құралдарының тілі. Қ. Жұбановтың 100 жылдығына арналған: Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Астана: Тілдерді дамыту департаменті, 1999. – Б.34-43.
- [3]. Балақаев М., Сыздықова Р., Жанпейісов Е. Қазақ әдеби тілінің тарихы. –Алматы: Мектеп, 1968. – 240 б.

ТУРИСТІК ДИСКУРС АУДАРМА СТРАТЕГИЯСЫ.

Шонайбаева А.Т. ¹

¹преподаватель,

Казахский Университет Международных Отношений и Мировых Языков им. Абылай хана.

E-mail: akmaral0973@mail.ru

Аннотация: в статье рассматриваются экстралингвистические факторы, влияющие на состояние терминологии делопроизводства современного казахского литературного языка, а также способы образования и перевода новых терминов делопроизводства.

Ключевые слова: программа, перевод, термин, принципы, терминообразование, языковая норма.

TOURISM DISCOURSE: TRANSLATION STRATEGIES.

Shonaybaeva A. ¹

¹MA, Kazakh Abylai Khan Kazakh International Relations and the University of World Languages, Almaty

E-mail: akmaral0973@mail.ru

Abstract: The article deals with extra-linguistic factors affecting the office work terminology in modern literary Kazakh language and methods of forming and translating the new terms in office work.

Key words: tourism, tourism discourse, translation strategies, foreignization, domestication.

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ
УНИВЕРСИТЕТІ
ҚАЗАҚСТАН АУДАРМАШЫЛАРЫ ҚОРЫ

**ОРТАЛЫҚ-АЗИЯ
АУДАРМА ІСІ ЖУРНАЛЫ**

**ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКИЙ ЖУРНАЛ
ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ**

**CENTRAL ASIAN JOURNAL OF
TRANSLATION STUDIES**

1(2) 2019

**ҚАҢТАР-НАУРЫЗ 2019 Ж.
ЯНВАРЬ-МАРТ 2019 Г.
JANUARY-MARCH 2019**

Журнал 2018 жылдың қаңтар айынан шыға бастаған
Издается с января 2018 года
Published since January 2018

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published quarterly